

ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЦЕСИ В СОЦІАЛІСТИЧНІЙ ПОЛЬЩІ ТА КРАХ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ НАПРИКІНЦІ 1980-ИХ РОКІВ

У статті розкривається характер демократичних процесів у соціалістичній Польщі наприкінці 1980-их років, аналізуються діяльність реформаторських сил та причини краху тоталітарної системи.

Ключові слова: *Польща, соціалізм, реформи, перебудова, ПОРП, «Солідарність», комуністичні сили, профспілки, демократизація, опозиція.*

Причини соціальних зрушень у країнах Східної Європи і крах радянського блоку не слід зводити до якогось одного унікального фактора. Для виникнення такого історичного процесу світової ваги потрібна була взаємодія багатьох причин. Перехід до посткомуністичного був пов'язаний із утратою самовпевненості комуністичних еліт, що само по собі відображало моральну та ідеологічну кризу цих систем. В Угорщині, Польщі, Чехословаччині й меншою мірою у НДР опозиція давно відображала основні елементи і виклики, пов'язані з усуненням комуністичних режимів.

«Польська проблема» у другій половині 1980-их років завжди займала особливе місце у вітчизняній історіографії (як радянській, так і сучасній). Це зумовлене тим, що історія Польщі тісно переплетена як з радянською, так і з українською історією. Радянська Польща була основним стратегічним партнером для СРСР. У роки другої світової війни українські, білоруські, польські партизанські загони пліч-о-пліч воювали проти фашистів. [13, с.90-92]. Напередодні Потсдамської конференції, у 1945 році, радянське керівництво у боротьбі за комуністичну Польщу пішло на свідоме ускладнення стосунків з урядом В. Черчілля, прагнучи вирішити «польське питання» на свою користь [6, с.130-133]. Польща входила до числа країн, які були зразком комуністичного будівництва. Цю обставину часто ідеалізували радянські дослідники [19]. Зрештою, сьогодні Польща є важливим стратегічним партнером на шляху до європейської інтеграції України [15, с. 319]. Саме тому зазначена проблема є такою актуальною для сучасної української історичної науки.

Ненасильницький вихід з авторитарного режиму в Польщі став можливим тому, що у суспільстві, основаному на ідеологічній диктатурі Комуністичної партії, діяли різноманітні соціальні групи (як у владній структурі, так і серед опозиції), які розуміли необхідність компромісу. Формування такої позиції, особливо серед тих, хто десятиліттями правив, не звітуючи перед народом, прийшло із розумінням серйозності соціальної та економічної кризи й усвідомленням того, що ситуація може погіршитися, якщо не залучити суспільство до державотворчого процесу. Хоча режим В. Ярузельського давно намагався заручитись підтримкою народу, широкі верстви суспільства ототожнювали його з репресіями внаслідок проголошення воєнного стану.

У 1989 році В. Ярузельський продемонстрував жест відкритості й доброї волі — призначив прем'єр-міністром замість З. Месснера, якого критикували за

економічну кризу, тонкого політика і журналіста Мечислава Раковського. Того ж року В. Ярузельський залишив пост лідера партії, запевнивши, що М. Раковський, котрий повністю поділяв ідеї М. Горбачова, буде його наступником. Відомий американський журналіст Джон Тагліейбу у своїй статті в газеті «Нью-Йорк таймс» від 5 серпня 1989 року наголошував, що обрання М. Раковського свідчить про наміри польського партійного керівництва здійснювати подальші політичні та економічні зміни [14, с. 569].

М. Раковський уважався лідером реформістського крила ПОРП, незважаючи на те, що він був досвідченим супротивником «Солідарності». М. Раковський зарекомендував себе жорстким і спритним учасником переговорів уряду з «Солідарністю» у 1981 році. Проте далеко не всі лідери ПОРП вітали призначення М. Раковського. Виступаючи на пленумі ЦК головний ідеолог ПОРП, ортодоксальний комуніст Маріан Ожеховський різко розкритикував орієнтацію нового кабінету міністрів на ринок. При цьому М. Ожеховський застерігав від відродження «жорстоких законів капіталізму» [14, с.569]. 62-річний М. Раковський упевнено відкинув усю критику. Він заявляв, що розраховує на підтримку багатьох тисяч польських комуністів.

Таким чином, М. Раковський став і прем'єр-міністром, і генеральним секретарем Центрального Комітету Польської об'єднаної робітничої партії (ЦК ПОРП). Проте було вже надто пізно для проведення помірних реформ у Польщі. Впродовж кількох місяців державна казна випускала в обіг величезні суми грошової маси, що сприяло зростанню інфляції. Це робилося для того, щоб зменшити розрив між державними прибутками і витратами, який стрімко збільшувався. Міністерство фінансів попередило, що внутрішньому ринку загрожує небезпека краху, а в багатьох магазинах уже немає основних продуктів харчування. Промислове виробництво знижувалося, а рівень інфляції наближався до 100 відсотків [14, с. 569].

Дві хвили страйків у квітні й серпні 1988 року змусили режим В. Ярузельського визнати, що він не може правити всупереч суспільству. Зростаючі соціальні заворушення неможливо було придушити без застосування сили. Це було якраз те, чого намагалися уникнути «горбачовці» [20, с.206]. Спроба розв'язати проблему зброєю була зроблена на початку вісімдесятих років і закінчилась невдачею. Всі намагання режиму залучити визначних представників інтелігенції до владної структури та усунути ризик відродження руху «Солідарності» були категорично відхилені. М. Раковський займав щодо «Солідарності» агресивну позицію, багато керівників профспілок його не любили, не довіряли [14, с. 570]. Разом з тим, саме він підтримував процес примирення з профспілковими об'єднаннями. М. Раковський зазнав нищівної критики з боку ортодоксальних комуністів. Ця критика особливо посилилася після того, як ПОРП зазнала поразки на парламентських виборах у червні 1989 року. Кандидати від «Солідарності» отримали 99 місць зі 100 у верхній палаті парламенту і всі місця (161) у нижній [14, с. 570].

Уступати в діалог з представниками «Солідарності» й визнавати необхідність поділу влади в час драматичної соціальної та економічної кризи, здавалось, було єдиною альтернативою тривалому хаосу. Для багатьох комуністів, прихильників жорсткого курсу, сама ідея компромісу з тими, кого вони завжди вважали своїми заклятими ворогами, була подібна до капітуляції. Опір догматиків у партійному

керівництві був настільки відчайдушний (адже треба було визнати законність спілки «Солідарність» у січні 1989 року), що В. Ярузельський та троє його найближчих соратників погрозували подати у відставку, якщо партія неспроможна буде вступити в переговори із «Солідарністю» [20, с. 206].

Незважаючи на неприємну образу за репресії й підпільну боротьбу проти поліційної держави, обидві сторони — уряд та «Солідарність» — визнали, що тільки переговори за круглим столом можуть вивести країну з глухого кута. Переговори розпочались у лютому 1989 року і завершилися політичною угодою 5 квітня. Досягнутий компроміс передбачав повторну легалізацію «Солідарності», Селянської солідарності, Незалежної асоціації студентів та інших складових польського громадянського суспільства. Відбулися зміни в інституційній структурі уряду з обмеженнями повноважень президента; передбачено нові вільні вибори в Сенат та нижню палату — Сейм, якому потрібно дві третини голосів, щоб подолати вето Сенату на свої законопроекти [20, с. 206]. Комуністичній коаліції (ПОРП і її союзникам) гарантовано, принаймні під час перших виборів, 65 відсотків місць у нижній палаті. Комуністи продовжували очолювати ключові міністерства оборони та внутрішніх справ, а опозиції надали можливість випускати свої газети, обмеживши доступ до радіо й телебачення, які знаходились під контролем уряду.

Польща, порівняно з іншими країнами Східного блоку, вступила в нову фазу. Колись репресованих активістів, що вийшли з політичного підпілля, вітали як національних героїв. Щодо економічних реформ і контролю, угода передбачала перехід до ринкової економіки, але не давала чіткого посилення на стратегію виконання. У наступні місяці між урядом та незалежними профспілками виникало непорозуміння щодо індексації заробітної плати. Голова спілки «Солідарність» Лех Валенса схвально оцінював домовленість як початок шляху до демократичної й вільної Польщі. [8, с. 586] Валенса стверджував, що компроміс був єдиним розв'язанням проблеми, щоб забезпечити мирний перехід країни до демократичного устрою: «Наші представники у Сеймі та Сенаті можуть створити платформу, з якої ми зробимо стрибок у свободу і незалежність» [9, с. 591].

У першому турі виборів у червні 1989 року поляки у своїй більшості висловили недовіру кандидатам від Компартії. Перші вільні вибори за всю історію радянського блоку засвідчили історичну поразку польських комуністів і піднесення «Солідарності» як вирішальної політичної сили країни. Ситуація у Польщі була справді безпрецедентною в анналах комунізму: парламент, у якому антикомуністична опозиція мала 99 із 100 місць у верхній палаті; активне політичне життя, що було представлено не лише «Солідарністю» та комуністами, а й колишніми союзниками комуністів, які, прагнучи утвердити свою самостійність, автоматично перестали підтримувати комуністів [20, с. 207]. Виходячи із цих парламентських домовленостей, немислимим кілька місяців до цього, «Солідарність» забезпечила для себе домінуючий статус у законодавчому органі. Визнання «Солідарністю» права комуністів контролю над урядом виявилось правильним розрахунком: у розпал подій у Східній Європі в революційному 1989 році польські комуністи продовжували відступати як політична сила. Сам підхід до компромісу зводився до усвідомлення того, що комунізм у Польщі доживав останні дні у політичному та інтелектуальному

сенсі — він в основному вичерпав себе і не здатен був мобілізувати якусь серйозну соціальну підтримку [3, с. 112].

У серпні 1989 року в Польщі було подолано ще один рубіж протистояння, коли В. Ярузельський, якого було знову обрано президентом за підтримки «Солідарності», вирішив призначити новим прем'єр-міністром країни провідного діяча католицької церкви та головного радника «Солідарності» Тадеуша Мазовецького. Відомо, що цьому рішенню передував телефонний дзвінок Михайла Горбачова до лідера комуністів Мечислава Раковського, — Москва, очевидно, виразила готовність (а може й бажання) підтримати уряд «Солідарності», в якому комуністи були представлені меншістю [20, с. 208]. У комуністів не було іншого вибору, як прийняти пропозицію. В іншому випадку могла б повторитись попередня некерована ситуація із соціальними заворушеннями, страйками і навіть вуличним безладдям. Коаліційний уряд, у якому представники «Солідарності» відповідали за економіку і соціальні питання, комуністи намагались використати у своїх цілях. Зрештою, вони переклали тягар економічного відродження і прийняття непопулярних рішень, пов'язаних з радикальними реформами, на плечі «Солідарності», а самі зберегли контроль над суспільством через міністерства оборони і внутрішніх справ [20, с. 208].

Таким чином, 12 вересня Тадеуш Мазовецький став першим некомуністичним прем'єр-міністром серед країн Варшавського Пакту. У своєму інтерв'ю журналу «Шпигель» у вересні 1989 року Т. Мазовецький зазначав: «Я католик і керуюсь нинішнім соціальним ученням церкви, яке є повністю доступним... У населення є бажання щось зробити для уникнення катастрофи. Це для Польщі — традиція. У зв'язку з нинішнім становищем згадується реформа 1924 року міністра Грабського, коли для оздоровлення державного бюджету люди жертвували навіть обручками. Ми не можемо керувати такою готовністю до жертвності, але не можемо також її ігнорувати...» [11, с. 581-582]. Свій перший державний візит Т. Мазовецький зробив до Італії. Головною метою нового уряду було введення ринкових принципів в економіку та подолання кризи [17, с. 600].

Комуністи були змушені визнавати необхідність реформ, адже вони обіцяли реально поліпшити економічну ситуацію в країні. Визнаючи ситуацію в економіці як найгострішу, президент Польщі В. Ярузельський віддавав ініціативу демократам-реформаторам. [10, с. 635] За ініціативою Т. Мазовецького, Польща підписала угоду з СЕС. У вересні 1989 року на нараді 24 країн — членів СЕС — міністр фінансів Л. Бальцерович виклав польський план подолання економічної кризи. Це був план відомої «шокової терапії», яка і до сьогодні неоднозначно сприймається у польському суспільстві [12, с. 79].

Польська революція відбулась після десяти років боротьби, романтичних мрій, жорстоких репресій і дивовижного відродження надзвичайно винахідливого і витривалого суспільства. Роком раніше жодний аналітик не зміг би передбачити розмах і глибини змін, що сталися у країні і привели до влади — внаслідок болісних переговорів — тих, кого В. Ярузельський кидав у в'язниці як ворогів суспільства після проголошення воєнного стану. Тепер ці вороги суспільства управляли економікою країни, готуючись до чергового раунду боротьби за абсолютну політичну владу [12, с. 83].

На тлі ретроспективної оцінки і в порівнянні зі змінами, що відбудуться у наступні місяці в інших країнах соціалістичного табору, польський компроміс

виглядав надто обмеженим, помірним і, можливо, досить раціональним. Але на той час, на початку осені 1989 року, це було революційне явище за логікою влади у комуністичному світі. Слід пам'ятати, що лєнінізм як доктрина заперечує поділ влади і визнає провідну роль Комуністичної партії, тобто владну монополію як священну догму. Те, що мало місце у Польщі, було публічно і беззаперечно визнано комуністами, як програв у боротьбі із суспільством [16, с. 147]. Пізніше буде багато нарікань на адресу «Солідарності» за те, що вона змиралась із президентом-комуністом і допустила комуністів на відповідальні пости в уряді. Ті, хто докоряв, не враховували всієї складності польської та міжнародної ситуації влітку 1989 року, коли Радянський Союз тільки розпочав переглядати свою позицію щодо НДР [18, с. 63].

Польські комуністи ще були здатні відчайдушно боротися за збереження позицій у армії та поліції. У травні 1989 року Тімоті Гартон Еш відзначав, що у таких країнах, як Польща та Угорщина, труднощі мирного періоду були пов'язані з необхідністю влади змиритися з їхньою політичною поразкою [20, с.209].

Сьогодні більше ніж будь-коли неможливо робити якісь прогнози. Кращі і найгеніальніші люди як у Польщі, так і в Угорщині поринули у велику та небезпечну авантюру. «Знаєте, сказав один із розумних керівників польської Компартії одному із розумних керівників польської опозиції, сидючи за круглим столом за чашкою кави, в усіх підручниках сказано, як важко захопити владу. Але ніхто не написав, як важко відмовитись від влади» [20, с.209].

Рішення відмовитись від влади не можна розглядати ізольовано від моральної та ідеологічної кризи комуністичної еліти. Польські комуністи були змушені визнати історичну нежиттєздатність політичної і соціальної моделі, яку вони нав'язали суспільству. Твердобі лєнінці програли гру, а реформатори намагались відчайдушно врятувати те, що можна було врятувати із спадщини лівих. На з'їзді Польської об'єднаної робітничої партії у січні 1990 року було вирішено перейменувати партію на Партію соціальної демократії та обрано нового керівника, Олександра Квасневського. Від нової партії відкололась група, що назвалася Соціал-демократичним союзом на чолі з комуністом-реформатором, колишнім членом Політбюро, керівником партійної організації у Гданську Тадеушем Фішбахом. Щоб зрозуміти крах комунізму в Польщі, необхідно порівняти кількість членів ПОРП у березні 1986 року — два мільйони членів із загальним членством двох неокомуністичних об'єднань, у березні 1990 року — кількість членів не перевищувала 67000 осіб [20, с. 209]. Новосформована партія визнала свою відповідальність за скоєні злочини в роки сталінського правління та економічну розруху в Польщі. Однак самокритика була недостатньою, щоб відновити імідж партії.

Можна вважати, що польський комунізм закінчився повною моральною і політичною дискредитацією. Тим, хто пропонував різні варіанти соціалізму, переважна більшість поляків відповідала, що для них соціалізм означав деградацію особистості, руйнування навколишнього середовища, переслідування вільнодумства, духовне зубожіння суспільства. Навіть оновлена Комуністична партія не мала свого електорату в Польщі. Поляки не бажали відроджувати соціалізм, навпаки, хотіли покінчити з ним. Найважливішою причиною розвалу комунізму у Польщі було загальне розуміння того, що після воєнного стану у влади не залишилось зброї, щоб зберегти систему. На той момент влада пішла на

поступки та прийняла діалог із суспільством, хоч спочатку із користю для себе і безперечною недовірою; цим польські комуністи підірвали основи своєї диктатури: страх населення, що система незмінна і що будь-яку форму опозиції буде автоматично придушено, а розкольників чекатимуть переслідування.

Проголошення воєнного стану у Польщі фактично стало початком остаточної і повної ерозії комунізму у Східній Європі. Щойно комуністи визнали, що мають вдатися до відвертого насильства проти десяти мільйонів людей, організованих у незалежну спілку, вони цим підтвердили, що справжня природа їхньої влади не мала нічого спільного із владою робітничого класу. Це було вражаюче викриття системи як бюрократичної, антинародної диктатури. Зважаючи на кризу влади у Кремлі та незрозумілу реакцію Радянського Союзу на виклики із Східної Європи, не було надії на те, що зовнішня інтервенція може врятувати систему. В. Ярузельський і його однодумці тримались за владу, всупереч своїм ідеологічним претензіям, визнаючи цим, що вся ідеологія була не що інше, як риторичний міраж, семантична узурпація, що мала на меті утвердити контроль крихітної фанатичної меншини над усім суспільством. Довге десятиліття, яке почалось із заснування «Солідарності» у серпні 1980 року, завершилось крахом комуністичної монополії у Польщі влітку 1989 року. Стратегія Нової еволюційної теорії викликала повільну, але наскрізну ерозію влади та появу контрвлади у вигляді неформальних об'єднань і рухів, що масово виникали у вісімдесяти роки, всупереч репресивним заходам режиму [20, с. 210].

Збанкрутілий тоталітаризм у Польщі перетворився на недолугий авторитарний режим, керівництво якого дійшло висновку, що безвихідна ситуація не могла продовжуватись безкінечно. У той же час стратегія круглого столу вимагала бажання як з боку поміркованих груп з числа опозиції, так і реформаторів в уряді укласти угоду, котру історик-дисидент Адам Міхник влучно схарактеризував як «ваш президент, наш прем'єр-міністр» [7, с. 566]. З того моменту став можливий перехід до посткомуністичної фази, хоча ключові позиції в уряді продовжували утримувати прихильники воєнного стану. Ретроспективно можна помітити, що військовий режим, нав'язаний у грудні 1981 року, майже ліквідував Комуністичну партію як центр прийняття рішень і передав владу технократичній еліті, повністю позбавленій заідеологізованості. Правда, партія продовжувала існувати і виконувати свої звичні функції, але вона вже втратила ініціативу, яка давала їй можливість управляти суспільством впродовж багатьох років. Угорський соціальний філософ Міхай Вайда пояснював крах як відмирання міфу про непогрішимість і всемогутність системи [20, с. 211].

Сила системи полягала у демонстрації її всемогутності — демонстрації того, що будь-яка непокора буде помічена і покарана, а будь-яка ініціатива знизу була просто неможлива. Як тільки режим виявився нездатним дотримуватись цього принципу, коли почав якось реагувати на вимоги суспільства, його магічна сила зникла. По суті, вона закінчилась ще у 1981 році. Воєнний стан у Польщі був фактично своєрідним невизнаним компромісом [21, с.179]. Нормальним розв'язанням проблеми мала б бути радянська інтервенція або краще інтервенція об'єднаних армій Варшавського Пакту [21, с.180]. Але оскільки росіяни більше не могли ризикувати розпочати громадянську війну в центрі Європи, вони сприйняли воєнний стан як розв'язання проблеми, хоча самі, думаю, розуміли, що польська армія не стане придушувати суспільство з нещадністю і байдужістю, які завжди

були свідченням сили системи. Тому, з точки зору системи, військовий стан був невдачею і неминучим ударом по самій системі [20, с. 211].

Загострюючи питання, Вайда нагадав, що якраз 13 грудня 1981 року, у той день, коли було запроваджено військовий стан у Польщі, угорська демократична опозиція розпочала випуск самвидавівського часопису Бесельо. «Того дня стало зрозуміло, що система була уразлива, не вічна. Після 13 грудня 1981 року режим не мав іншого виходу, як взяти курс, що принаймні мав дещо спільне з європейською раціональністю — так, він перестав бути схожим на попередню систему» [20, с.211].

Колишній радник президента США Дж. Картера з питань національної безпеки, професор Збігнєв Бжезинський у своєму інтерв'ю для польського телебачення та урядової газети «Річ Посполита» у лютому 1990 року зазначав, що «Польща є лідером в сфері політичних та економічних перетворень. Колишня демократична опозиція в Польщі продовжує залишатися стабільною, створюючи базу для уряду, що може тверезо і вміло керувати суспільством. Це абсолютно виняткова для Східної Європи ситуація. В жодній іншій країні такого немає... Економічне становище в Польщі більш складне. У цьому відношенні для іноземного капіталу Угорщина більш приваблива, ніж Польща» [1, с. 174]. Щодо польських комуністів З. Бжезинський зазначив: «Комуністична партія в Польщі — незалежно від того, яку матиме назву — завжди сприйматиметься як партія, що відіграла роль чужорідного агента в дуже складний історичний період для країни, як партія, яка бере на себе пряму відповідальність за розправу над десятками тисяч польських патріотів. Проста зміна назви чи імені не ліквідує червоних плям в її історії» [2, с.630]. З. Бжезинський був переконаний, що з геополітичної точки зору Польща є найважливішою для США країною у Східній Європі.

Стосовно польсько-американських контактів на державному рівні, то вони відновилися ще в 1987 році (після десятилітньої перерви, коли в 1977 році ПНР відвідав президент США Дж. Картер). У 1987 році Польщу з офіційним візитом відвідав віце-президент США Дж. Буш (старший). У ході візиту майбутній президент США мав тривалий діалог з В. Ярузельським, Л. Валенсою, примасом католицької церкви Ю. Глемпом. Співробітники держдепартаменту США спочатку відмовляли Дж. Буша від візиту, але президента несподівано підтримав З. Бжезинський, який вважав, що такий крок американського лідера допоможе полякам бурхливо виявити «свої проамериканські настрої», а також налагодить стосунки з урядом В. Ярузельського [2, с. 207]. Від імені віце-президента З. Бжезинський поставив перед В. Ярузельським умову, що «візит відбудеться, якщо Дж. Буш матиме змогу контактувати з різними елементами польського суспільства, включаючи керівників римо-католицької церкви, інтелектуалів та лідерів «Солідарності» [2, с. 207]. Унаслідок довгих переговорів, узгодження позицій візит Дж. Буша відбувся. Він відвідав завод, де виготовляли кінескопи, а також могилу відомого католицького ксьондза Є. Попелушка. У політичному відношенні візит Дж. Буша давав зрозуміти польському керівництву, що довгоочікувана економічна допомога Заходу буде надана лише після внутрішніх політичних та економічних перетворень [2, с. 207].

Польська відкритість у 1988 і 1989 роках мала істотний вплив на весь регіон: вона вселила оптимістичні надії не лише в Угорщині, де політична система дала

тріщину у попередні роки, а й у Чехословаччині, де люди протестували проти придушення владою діяльності дисидентів. Революційне значення перемін у Польщі не обійшло також румунського лідера Ніколає Чаушеску, котрий відчайдушно намагався переконати інших керівників країн Варшавського Пакту, що сформований «Солідарністю» уряд треба зупинити будь-якою ціною, включаючи збройну інтервенцію. Парадокс полягав у тому, що ще у серпні 1968 року ця людина виступала проти придушення пражського руху реформаторів, а тепер, у 1989 році, закликала до негайного придушення польського демократичного експерименту. Проте шалені спалахи неосталінського консерватизму Н. Чаушеску нікого не переконали. Рух, спрямований на радикальні реформи у Східній Європі, сам по собі перетворився на динамічну силу. Оскільки Радянський Союз утримався від прямої інтервенції, його неможливо було зупинити [20, с. 211]. Після заборони на початку вісімдесятих років у кінці десятиліття «Солідарність» вийшла на арену як справді національний рух, що взяв на себе завдання побудови плюралістичного суспільства та ініціював корінні реформи з метою подолати в короткий строк економічні труднощі в Польщі.

З моменту, коли було сформовано уряд під егідою «Солідарності», стало очевидно, що цей рух не зможе далі заперечувати притаманний йому політичний характер. Було ясно і те, що він має будувати свою діяльність як організована політична партія або, вірогідніше, що може утворитися декілька політичних партій в результаті неминучої фрагментації, продиктованої ідеологічним фактором та мотивами особистого характеру. За висловом Л. Валенси, «Солідарність» мала величезну підтримку і здобувала перемоги тому, що в усі часи по всіх питаннях вона схилилася на користь «більш вдального, більш гуманного, більш достойного рішення, виступаючи проти жорстокості і ненависті» [4, с. 606].

«Солідарність» виступала як єдиний загін, поки не зіткнулась із комуністично-партійною державою, з її величезним репресивним апаратом. [20, с. 212]. Тепер, коли держава визнала свою неспроможність і «Солідарність» взяла в свої руки соціальне та економічне відродження країни, на поверхню впливли давні суперечності різних груп і фракцій усередині руху. Період нерозлучного братерства закінчився.

За епопеєю антикомуністичного опору настала перебудова неоднорідного і надзвичайно строкатого політичного спектра. Лех Валенса, котрий спочатку рідко з'являвся серед громадськості, тримаючись осторонь від основної течії нового політичного життя, залишався помітною фігурою у «Солідарності». Президент США Дж. Буш назвав Л. Валенсу «людиною, що робить історію» [5, с. 604]. Тим часом чимало його колишніх радників та інших визначних діячів «Солідарності» брали активну участь у діяльності парламенту й уряду; згодом їх було визнано як новий політичний клас.

Щоб зрозуміти трансформацію політичного життя у Східній Європі, не слід ігнорувати роль, яку відіграв Захід у соціальних зрушеннях у цьому регіоні. Іншими словами, вплив Заходу на розмах і темпи змін у Східній Європі мав не менше значення, ніж роль Радянського Союзу при Горбачові. Обидва були за утворення політичного середовища, у якому застарілі комуністичні бюрократичні режими Східної Європи виглядали б як пережитки непростого минулого. Але

якщо Захід заохочував народження плюралістичних демократичних сил, зацікавлених у системних змінах, то Кремль покладав надії на місцевих комуністів-реформаторів, які в своїй програмі хотіли привести в порядок існуючі економічні й політичні механізми замість того, щоб їх ліквідувати повністю.

Список використаної літератури

1. Бжезінський З. Велика шахівниця / Збігнев Бжезінський. — Львів–Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. — 236 с.
2. Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов / Ежи Брониславский, Георгий Вачнадзе. — Тбилиси: Ганатлеба, 1990. — 640 с.
3. Вахромеев А., Шмелев Б. Что происходит в странах Центральной и Юго-Восточной Европы? / Александр Вахромеев, Борис Шмелев. — М.: Политиздат, 1992. — 307 с.
4. Выступление лидера «Солидарности» Леха Валенсы в Конгрессе США (15.11.1989) // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. — Тбилиси: Ганатлеба, 1990. — 640 с. — С. 605-612.
5. Выступление президента США Дж. Буша в Вашингтоне по случаю награждения Л. Валенсы 13 ноября 1989 года // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. — Тбилиси: Ганатлеба, 1990. — 640 с. — С. 603-605.
6. Дилкс Д. Черчилль и операция «Немыслимое», 1945 г. / Девид Дилкс // Новая и новейшая история. — №3. — 2002. — С. 126-142.
7. Интервью депутата польского сейма А. Михника для парижской газеты «Монд» (21.07.1989) // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. — Тбилиси: Ганатлеба, 1990. — 640 с. — С. 565-569.
8. Интервью лидера «Солидарности» Леха Валенсы для римской газеты «Джорно» (28.09.1989) // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. — Тбилиси: Ганатлеба, 1990. — 640 с. — С. 584-589.
9. Интервью лидера «Солидарности» Леха Валенсы для французской газеты «Фигаро» (29.09.1989) // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. — Тбилиси: Ганатлеба, 1990. — 640 с. — С. 590-595.
10. Интервью президента Республики Польша В. Ярузельского газете «Ю-эс-эй тудэй» — «Польша — мост от Востока к Западу» (19.02.1990) // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. — Тбилиси: Ганатлеба, 1990. — 640 с. — С. 635-637.
11. Интервью премьер-министра Польши Т. Мазовецкого для еженедельника ФРГ «Шпигель» (25.09.1989) // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. — Тбилиси: Ганатлеба, 1990. — 640 с. — С. 579-584.
12. Мусатов В. Предвестники бури. Политические кризисы в Восточной Европе (1951 — 1981) / Владимир Мусатов. — М.: Алма-пресс, 1996. — 381 с.
13. Никольский В.А. Заметки офицера разведки. Польша 1944 — 1945 гг. / Виктор Анатольевич Никольский // Новая и новейшая история. — №1. — 2000. — С. 90-106.

14. Об избрании М. Раковского Генеральным секретарем ЦК ПОРП (статья-репортаж Дж. Таглиэйбью в газете «Нью-Йорк таймс» 5.08.1989 г.) // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. — Тбилиси: Ганатлеба, 1990. — 640 с. — С. 569-574.
15. Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України: навчальний посібник / За заг. ред. В.П. Горбуліна. — К.: ДП НВЦ Євроатлантикінформ, 2006. — 416 с.
16. Политические партии и движения Восточной Европы. Проблемы адаптации к современным условиям. — М.: Мысль, 1993. — 340 с.
17. Пресс-конференция представителя правительства ПНР по печати М. Незабитовской (18 октября 1989 года) // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. — Тбилиси: Ганатлеба, 1990. — 640 с. — С. 599-601.
18. Революционные преобразования в странах Центральной и Юго-Восточной Европы: причины и последствия. — М.: Просвещение, 1990. — 292 с.
19. Стецкевич С.М. Социалистические страны Европы. Пособие для учителей / Станислав Михайлович Стецкевич. — М.: Просвещение, 1977. — 224 с.
20. Тисменяну В. Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела / Владімір Тисменяну. — К.: Мегатайт, 2003. — 336 с.
21. Яровий В. Новітня історія країн Східної Європи. 40-ві — 90-ті роки ХХ ст.: Курс лекцій: навч. посібник / Валерій Іванович Яровий. — К.: Либідь, 1997. — 269 с.

Ю.В. Вильховой

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ПОЛЬШЕ И КРАХ ТОТАЛИТАРНОЙ СИСТЕМЫ В КОНЦЕ 1980-Х ГОДОВ

В статье раскрывается характер демократических процессов в социалистической Польше в конце 1980-х годов, анализируются деятельность реформаторских сил и причины краха тоталитарной системы.

Ключевые слова: *Польша, социализм, перестройка, ПОРП, Солидарность, коммунистические силы, профсоюзы, демократизация, оппозиция.*

Y.V. Vilhoviý

DEMOCRATIC PROCESSES IN SOCIALIST POLAND AND CRASH OF TOTALITARIAN SYSTEM IN THE LATE EIGHTIES

The character of democratic processes in socialist Poland in the late eighties is revealed, the activity of reformatory forces and the reason of crash of totalitarian system are analyzed in article.

Keywords: *Poland, socialism, reorganization, The Polish United Worker's Party (PUWP, Polish — PZPR), the Independent Self-Governing Trade Union «Solidarity», communistic forces, trade unions, democratization, opposition.*

Надійшла до редакції 13 квітня 2012 року